

Indoeuropska perspektiva sintakse akuzativa u hrvatskom jeziku

1. Uvod

Nakon raspada indoeuropske jezične zajednice i razvoja samostalnih grana ie. jezika mnogi su jezici izgubili obilježja karakteristična za prajezik.¹ Neki su današnji ie. jezici radikalno smanjili broj padeža (francuski, bugarski), neki su dodali nove glasove (npr. indijski jezici cerebralane suglasnike, tipične za indijski jezični savez), a neki su izgubili rod (armenski). Te se promjene mogu pripisati kontaktima s drugim jezičnim porodicama (npr. povećan broj padeža u osetskom pod utjecajem kavkaskih jezika, širenje cerebralnih suglasnika iz dravidskih jezika u druge jezike indijskog jezičnog saveza). Ie. sustav padeža je formalno dobro očuvan u slavenskim jezicima, osim u bugarskom i makedonskom, no što je sa značenjima padeža i njihovom upotrebom u rečenici? Cilj je ovog rada opisati moguću sintaksu akuzativa u ie. prajeziku i usporediti je sa sintaksom tog padeža u hrvatskom danas. Rekonstrukcija će se temeljiti na podudarnostima u rano posvjedočenim indoeuropskim jezicima.

2. Sintaksa akuzativa u ie. prajeziku

2.1 Sintaksa akuzativa u nekim rano posvjedočenim indoeuropskim jezicima

Grčki:²

- Direktni objekt: βλάπτει γὰρ ἐγὼ αὐτὸν
- Unutarnji objekt: πὸ λείμω βλάπτει τὸν ἄνθρωπον
- Dva akuzativa: διδάσκει γὰρ, ἐρωτᾷ γὰρ (glagoli koji znače *učiti*, *opominjati*, *tajiti*, *pitati*, *zahtijevati*, *oblačiti*, *svlačiti*, *lišavati*, *zvati*, *smatrati*, *birati*, *činiti*, *prikazivati se*).
- Akuzativ protezanja u vremenu i prostoru: βασιλεὺς ἔλεγε τὴν ἐπιχθονίαν τριῶντα ἔτη
- Adverbijalni (najčešće srednji rod pridjeva): οὐδέποτε λυμὰ κρῖν δωρεῖται ῥόφασιν.
- Akuzativ obzira: κάμνα ἦνε φάλην.
- Akuzativ cilja: sam, akuzativ je padež cilja samo kod pjesnika, inače akuzativ s prijedlogom ἐξ³ (ἢ δὲ ῥακὺ πρὸς κἀν φιλομμείδης φροδίτη Od. 8.362, ἰκώμεθα δώματα ατράκτῃ Hom. Od. 6.296).

Latinski:⁴

- Direktni objekt: *Scipio Hannibalem vicit.*

¹“Gotovo da je nemoguće pronaći ijedno tipološko svojstvo koje imaju svi indoeuropski jezici.” Matasović 2001:124.

²Primjeri preuzeti iz Musić & Majnarić 1996.

³Kod Homera cilj se može izraziti dativom, npr. uz glagol βάλω Luraghi 2003:66. Dativ cilja uz glagole kretanja *iti* i *gręsti* u staroslavenskom navodi Ivšić 1970:370.

⁴Primjeri preuzeti iz Gortan, Gorski & Pauš 1985.

- Neprelazni glagoli složeni s prijedlozima *circum*, *praeter* i *trans* postaju prelazni: *Circumeo castra*.
 - Unutarnji objekt (redovito ima uz sebe atribut): *acerrimam pugnam pugnare* (etimološka figura), *atrocia bella pugnare*.
 - Dva akuzativa: a) jedan se tumači kao akuzativ lica, drugi kao akuzativ stvari. Konstrukcija dolazi uz glagole *doceo*,⁵ *celo*, *rogo*, *interrogo*,⁶ *posco*, *reposco*, *flagito*.⁷
- b) akuzativ objekta s akuzativom predikata uz glagole koji znače nazivati koga čim, izabrati koga za što, učiniti koga čim, smatrati koga čim, dati za što, uzeti za što, pokazati se čim ili kao.
- Akuzativ prostora (izražava dimenzije): *pedes trecentos*.
 - Akuzativ vremena (označava koliko što traje): *horas quinque*.
 - Akuzativ uzvikivanja: *Me miserum! O singularem sapientiam!*
 - Akuzativ cilja: *Eo Romam. Eo domum. Exsequias ire. Eo dormitum*.
 - Akuzativ obzira (tzv. *accusativus Graecus*) samo kod pjesnika, npr. *os umerosque dis similis*. Ablativ je standardni padež obzira (*mente validus*).
 - Adverbijalni: *multum valere, nihil, partim*.

Sanskrt:⁸

- cilj (ali nije jedini padež cilja: cilj kojem se teži najčešće u dativu, cilj koji se dostiže najčešće u lokativu),⁹
- objekt (i neprelazni glagoli mogu postati prelazni dodavanjem prijedloga ili čak i bez toga),
- unutarnji objekt,
- dva objekta (učiti nekoga nešto),
- kontinuitet (protezanje) u prostoru i vremenu,
- akuzativ srednjeg roda pridjeva = prilog

Hetitski:¹⁰

- direktni objekt prelaznih glagola (mogu ga dobiti i neprelazni)
- objekt uz različne glagole koji znače bolovanje ili duševna stanja (npr. strah)
- sekundarni objekt koji može biti predikativan ili partitivna apozicija iz koje se razvija akuzativ obzira. Često s kauzativima prelaznih glagola. *Iya-* = učiniti nešto nečim *takku IR-an našma GEME-an KIR₁₄-šet kuiški wāki* „ako netko odgrize nos mladom robu ili robinji“
- *figura etymologica*: *memiyan mema-* reći riječ, *šaštan šeš-* spavati san
- akuzativ cilja¹¹ postoji uz alativ:
- akuzativ puta (perlativ)- prema nekima samo protezanje u prostoru: *taknaš=at UTU-aš KASKAL-an paiddu* „neka zlo ide putem božice podzemnog svijeta“

⁵Osim kad *doceo* znači “obavještavam”.

⁶Kod ovih glagola u nekim slučajevima umjesto akuzativa stvari stoji *de* s ablativom.

⁷Kod ovih glagola umjesto akuzativa lica može stajati *a/ab* s ablativom

⁸Speijer 1990.

⁹Luraghi (2003:17): „Direction may have been the original function of the Indo-European dative, but the dative case lost it in most Indo-European languages.”

¹⁰Hoffner & Melchert 2008.

¹¹“It is an archaic feature seen in other old PIE languages“. Hoffner & Melchert 2008:248.

- akuzativ protezanja u vremenu i prostoru: nu išpandan humandan iyahhat „Stupao sam tokom noći“
- adverbijalni akuzativ

2.2 Na temelju iznesenih podataka može se s priličnom sigurnošću rekonstruirati sintaksa akuzativa u indoeuropskom prajeziku te se on može prikazati kao padež

- a) direktnog objekta¹²
- b) unutarnjeg objekta (etimološke figure)
- c) konstrukcije dvaju akuzativa.
- d) cilja
- e) protezanja u vremenu i prostoru
- f) adverbijalni

Manje su sigurne sljedeće funkcije:

- g) obzira (akuzativ nije padež obzira u latinskom i starohetitskom).
- h) uzvikivanja (hetitski: padež direktnog obraćanja i uzvikivanja je vokativ; uz njega padeži dozivanja mogu još biti nominativ, genitiv i dativ/lokativ).

Ad g): Mnogi ie jezici izražavaju ovaj semantički odnos instrumentalom, slabo očuvan u grčkom dativu. Akuzativ je vjerojatno samo kasnija inovacija u grčkom,¹³ novohetitskom i luvijskom, te sintaktički kalk u latinskom.

Ad h): U ie. prajeziku nemaju sve imenske paradigme vokativ; u množini se on uopće ne razlikuje od nominativa. Poseban oblik za vokativ postojao je kod o-osnova muškog roda i tvorio se prijevojem. Padeži uzvikivanja se samostalne inovacije pojedinih jezika npr. u latvijskom genitiv i akuzativ (gen. *Tava muļka prāta*; ak. *Tavu muļki*: Ti budalo!), u latinskom akuzativ.

Meier-Brügger navodi da je ie. akuzativ imao dvije osnovne funkcije, onu direktnog objekta, iz koje bi se izvele funkcije a), b) i c), i onu prostorne orijentacije, iz koje se mogu izvesti d), e), f) i g). Funkcija obzira je u ie. jezicima primarno povezana s instrumentalom, te je ne treba rekonstruirati kao karakterističnu za akuzativ već u prajeziku. Detaljniju analizu akuzativa u grčkom s aspekta kognitivne lingvistike donosi Luraghi¹⁴ koja navodi sljedeće semantičke uloge grčkog akuzativa: pacijens (tj. direktni objekt, tipično za nominativno-akuzativne jezike), čija je osobina potpuna aficiranost objekta, smjer (i uz imenice koje označavaju društvenu lokaciju, npr. βουλην), njegov prototipni prostorni odnos, te rubne odnose vremena (protezanje u vremenu koje je koncipirano pomoću protezanja u prostoru) i područja¹⁵ (grčka inovacija posuđena kod latinskih pjesnika neoterika, zamjenjiv dativom).¹⁶ Dva akuzativa se ne navode u njezinom opisu.

¹²O ergativnosti u ranijoj fazi ie. prajezika: Matasović 1997, Lehmann 1974.

¹³Luraghi 2003.

¹⁴Ibid. 52-58.

¹⁵Area... abstract domain which limits in some sense a quality or state of affairs... so typical of Greek that it has deserved the name of “Greek accusative”. Luraghi 2003:57.

¹⁶Visok stupanj polisemije grčkih padeža doveo je do povećane upotrebe prijedložnih izraza. Već su kod Homera potrebni prijedlozi da bi se izrazili osnovni prostorni odnosi: ἔνς dativom mjesto, εἰς akuzativom smjer, ἔκς genitivom izvor. Luraghi 2003.

Moguće je da je indoeuropski akuzativ imao i semantičku ulogu puta, tj. perlativa, rijetku u jezicima svijeta, koja se razlikuje od akuzativa protezanja po stupnju kontakta (postoji u hetitskom, grč. $\pi\lambda\epsilon\omega\theta\acute{\alpha}\lambda\alpha\sigma\sigma\acute{\alpha}\nu$)

3. Akuzativ u hrvatskom

3.1 Slavenski jezici:¹⁷

- Direktni objekt prema Ivšiću može biti vanjski i unutrašnji. Vanjski objekt uz glagole aficiranja, može doći i uz neprelazne glagole (glagoli kretanja dodavanjem prefiksa postaju prelazni: *preletjeti (:letjeti) goru*). Uz glagole opažanja dolazio je i genitiv objekta (kao i u grčkom: zvuk u akuzativu, izvor zvuka u genitivu. *Od sto glasa glasa čuti nije.*). Unutrašnji objekt: akuzativ rezultata (*pisati pismo*). Posebnost je baltoslavenskih jezika da partitivni i negativni objekt mogu biti u genitivu:¹⁸ *Nemam novaca. Danas nema predavanja. Popijte vode!*
- Akuzativ sadržaja: *boj biti, svadbu svadbovati, misli misliti.*
- Akuzativ cilja ili pravca, označava kretanje prema nečemu. Rijedak. Takav akuzativ može biti npr. prilog *van*.
- Rastezanje u prostoru i vremenu, težina, vrijednost. Težak jednu kilu, vrijedi jedan dukat. Adverbijalni: stsl. *malo, mnogo, više, manje* (češ. *moc, trochu*), *stotinu, hiljadu, polovinu...*
- Akuzativ vremena: *bio sam ondje jedan dan/jedan dan rekne car svojemu najmlađemu sinu* (već u stsl.)
- Akuzativ odnosa: *On se nešto srdi na me*. Obično zamjenica srednjeg roda.
- Dva akuzativa: prema latinskim primjerima.¹⁹ Danas umjesto jednog akuzativa instrumental.
- Adnominalni: uz glagolske imenice, neke pridjeve (dužan, voliji), akuzativ s infinitivom.

3.2 Hrvatske gramatike i priručnici navode sljedeće vrste akuzativa:

- Akuzativ bližeg (izravnog, direktnog) objekta označava objekte koji nastaju djelovanjem same radnje (*Osnovao je tvornicu. Počeo je kavgu.*)²⁰ ili objekte koji postoje prije radnje (*Zvao je majku. Moram pitati kćer*). Umjesto direktnog objekta u akuzativu može stajati partitivni genitiv. Neki prelazni glagoli traže, a neki samo dopuštaju objekt u akuzativu.
- Unutarnji ili tautološki objekt je onaj čiji je korijen jednak glagolskom (*Zimu su zimovali u zemunici*).
- Neprelazni glagoli mogu dobiti objekt ako prefiksacijom postanu prelazni. U novije vrijeme se u hrvatskom javljaju akuzativne dopune uz tzv. sportske glagole²¹ (*trčati maraton, istrčao olimpijsku B normu, plivati svoje najbolje rezultate, skočiti osobni rekord*). Dopune uz sportske glagole razlikuju se od unutarnjeg objekta jer je akuzativ

¹⁷Ivšić 1970.

¹⁸ Slično kao i u finskom, baskijskom, francuskom, itd.

¹⁹ Vjerojatno i grčkim.

²⁰Primjeri za hrvatski su, ako nije drugačije navedeno, preuzeti iz Babić 1967.

²¹Birtić & Matas Ivanković u Birtić & Brozović-Rončević 2010.

unutarnjeg objekta neprelaznih glagola najčešće ograničen na dvije-tri leksičke jedinice (*muku mučiti*), dok uz sportske glagole može stajati više od tri dopune (npr. uz glagol *trčati*: *utrka, alka, štafeta, maraton, dionica, kvalifikacije*). Nadalje, unutrašnji objekti nekih glagola mogu se zamijeniti istoleksemskom instrumentalnom skupinom: *živjeti svoj život – živjeti svojim životom*, što nije moguće kod akuzativnih dopuna sportskih glagola (izrazu *trčati maraton* ne odgovara **trčati maratonom*), osim uz glagol *plivati* (*plivati kraul = plivati kraulom*). Birtić i Matas Ivanković zaključuju da sportski glagoli pokazuju znakove prelaznosti, a akuzativne dopune pripadaju izravnim objektima. Sličan razvoj pokazuje i glagol *klanjati se* u izrazu *klanjati namaz*.

- Predikatni akuzativ: dva akuzativa uz glagole čiji smisao ne bi bio potpun samo s jednim. Odgovara mu predikatni instrumental, koji je danas i češći: *Učinio je djecu janjičare = Učinio je djecu janjičarima*.²² Hamm smatra da je ova konstrukcija u staroslavenskom stvorena po uzoru na grčku.
- Dva akuzativa javljaju se uz glagole *učiti/podučavati, tražiti, moliti, pitati, stajati* (razg. *koštati*). Ova konstrukcija se razlikuje od predikatnog akuzativa po tome što se ne može zamijeniti instrumentalom (*Učio je djecu matematiku* nije zamjenjivo rečenicom **Učio je djecu matematikom*), a njezin smisao može biti potpun i samo s jednim akuzativom. Od dva objekta u akuzativu jedan označava osobu, a drugi predmet²³. Irena Zovko Dinković se nedavno pozabavila ovim problemom i njegovom obradom u hrvatskim gramatikama. Ona smatra da ne mogu oba objekta u ovoj konstrukciji biti izravna, iako neke gramatike hrvatskog jezika tako tvrde. U pasivnim rečenicama subjekt može postati samo objekt koji se odnosi na osobu, dok drugi ostaje u akuzativu (ako se može tvoriti pasiv). Izravni objekt je onaj argument na koji glagol vrši najveći utjecaj, najčešće pacijens. Ako su uz pacijens nalazi još jedan argument glagolu, a čija je uloga niže u hijerarhiji, on će biti kodiran nekim od padeža neizravnih objekata. Postoje iznimke od ovog pravila u slučajevima kada je topikaliziran drugi objekt, te se oba objekta pojavljuju u akuzativu. Tada je izravni objekt onaj koji slijedi neposredno iza glagola u rečenici sintaktički neobilježenog reda riječi. Onaj objekt koji se smatra izravnim nije obavezan u rečeničnom ustrojstvu, dok se drugi ne može ispustiti, a da se ne naruši značenje rečenice.²⁴
- Vremenski akuzativ služi vremenskoj lokalizaciji, određivanju točke u vremenu. Zamjenjiv je vremenskim genitivom (*ove noći = ovu noć*), osim kad se radi o spojevima riječi apozitivnog tipa (npr. *mjeseca svibnja*). Oba padeža za izricanje vremena traže uz imenicu pridjevsku riječ. Poseban tip vremenskog akuzativa je onaj u pozdravima: *Dobar dan! Laku noć!*²⁵
- Akuzativ mjere i cijene označuje količinu ili vrijednost nečega (*Težak je stotinu kilograma. Vrijedi tisuću dinara*). Često služi za mjeru vremena (*kasniti tjedan dana*).
- Akuzativ s infinitivom javlja se u starijim tekstovima pod utjecajem klasičnih jezika, naročito uz glagol (*u*)*činiti*, a danas je snažno stilski obilježen. (*Zatim učini skupiti svu gospodu. Zatim učini zapaliti Rim*). Razlikuje se od istoimene grčko-latinska konstrukcije jer je u hrvatskom akuzativ objekt glagola u infinitivu, dok je u klasičnim jezicima akuzativ subjekt glagola konstrukcije (*Audio puerum cantare = Čujem da dječak pjeva*).²⁶

²² Primjeri iz Babić 1967.

²³ Uz glagol *stajati* drugi akuzativ možda bi bilo bolje smatrati akuzativom cijene, a ne objekta.

²⁴ Zovko-Dinković u Birtić & Brozović-Rončević 2010.

²⁵ Silić-Pranjeković 2005.

²⁶ GGP §452.

- Načinski akuzativ dolazi u frazeologiziranim konstrukcijama s prijedložnim akuzativom, npr. *Idu ruku pod ruku, Hodali smo nogu pred nogu* vrsta je elipse (*Hodali smo tako da smo stavljali nogu pred nogu*).²⁷

Hrvatski je dobro sačuvao semantičke uloge izražene u indoeuropskom akuzativu. Kolebanje koje pokazuje kod akuzativa vremena javlja se već u staroslavenskom. Upada u oči da nema akuzativ smjera, iako je to njegova prototipna semantička uloga u grčkom i hrvatskom (granična direktivnost),²⁸ a čuva ostale, rubne: protezanje u prostoru, vremenu koje se razvilo u izricanje mjere i cijene. Cilj se izražava u hrvatskom na više načina:

- *Idem mami.* - cilj prema kojem se kreće: dativ (posvjedočeno već u staroslavenskom).
- *Idem k mami.* - cilj prema kojem se kreće: prijedložni izraz s dativom.
- *Idem kući. Idem doma.* – priložno.
- *Idem u kuću.* - cilj koji se dostiže: prijedložni izraz s akuzativom.

4. Akuzativ u nekim neindoeuropskim jezicima

Semantičke uloge vezane uz akuzativ razlikuju se od jezika do jezika. U mađarskom je on padež direktnog objekta; osim kao recipijens, može se pojaviti i adverbijalno; niti u finskom akuzativ nije padež izricanja mjesta ili prostornih odnosa. Japanski pokazuje neke sličnosti s indoeuropskim: on ima akuzativ objekta, puta i vremena, te izvora (čemu odgovara ie. ablativ) i okolnosti (ie. lokativ, instrumental). U turskom akuzativ ima isključivo ulogu recipijensa, te nije čak ni padež cilja: cilj prema kojem se kreće je u dativu, cilj koji se dostiže je u lokativu. U dajskom jeziku kam odnosi u rečenici označavaju se postpozicijama koje razlikuju alativ, orijentativ, superesiv i druge, te su sve semantičke uloge jasno razdijeljene, za razliku od polisemije indoeuropskih padeža. Objektiv, padež recipijensa, nema oznaku te se od nominativa razlikuje iz konteksta.

5. Zaključak

Usporedbom sintakse akuzativa u hrvatskom s onom u indoeuropskom prajeziku mogu se primijetiti mnoge podudarnosti te se nameće zaključak da su neke sintaktičke funkcije, odnosno semantičke uloge vezane uz akuzativ, dobro očuvane danas u hrvatskom. To su direktni objekt, unutarnji objekt (zajedno s mogućnošću pretvaranja neprelaznih glagola u prelazne), konstrukcija dva akuzativa uz određene glagole, akuzativ vremena i mjere te priložni. Akuzativ kao padež direktnog objekta teško se može smatrati neočekivanim, no usporedbom s neindoeuropskim jezicima otkrivaju se njegove tipološke osobitosti. Neočekivan je gubitak akuzativa cilja budući da je ta semantička uloga bila snažno vezana uz akuzativ, no može se objasniti uvođenjem prijedložnog izraza zbog polisemije ili, ako prihvatimo tvrdnju Silvije Luraghi da je dativ bio raniji padež cilja u indoeuropskom

²⁷ Silić-Pranjaković 2005.

²⁸ Prema Luraghi 2003, Silić-Pranjaković 2005.

prajeziku, očuvanjem starijeg stanja koje je odraženo i u sanskrtu te kod Homera ([βαθείη δ' ἔμβαλε δίνη](#) *Od.*6.116, [σκήπτρον βόλε γαίη](#) *Il.* 1.145). Predikatni akuzativ je vjerojatno kalk, kao i akuzativ s infinitivom.

Literatura:

- Babić, Stjepan 1967. *Jezik*. Zagreb: Panorama.
- Birtić, Matea & Brozović-Rončević, Dunja (ur.) 2010. *Sintaksa padeža*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Čaušević, Ekrem 1996. *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Gortan, Veljko, Oton Gorski & Pavao Pauš 1985. *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hamm, Josip 1958. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hoffner, Harry A. & H. Craig Melchert 2008. *A Grammar of the Hittite Language*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Ivšić, Stjepan 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kapović, Mate 2008. *Uvod u indoeuropsku lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lehmann, Winfred. 1974. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin: University of Texas Press.
- Luraghi, Silvia 2003. *On the Meaning of Prepositions and Cases: the Expression of Semantic Roles in Ancient Greek*. Amsterdam: John Benjamins B. V.
- Matasović, Ranko 1997. *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mathiassen, Terje 1997. *A Short Grammar of Latvian*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.
- Meier-Brügger, Michael 2003. *Indo-European Linguistics*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Melchert, H. Craig (ed.) 2003. *The Luwians*. Leiden and Boston: Brill.
- Musić, August & Nikola Majnarić 1996. *Gramatika grčkoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Silić, Josip & Pranjeković, Ivo. *Gramatika hrvatskog jezika*. Zagreb 2005.
- Speijer, J. S. 1990. *Sanskrit Syntax*. Delhi: Bodhi Leaves Corporation.
- Sugai Kazumi. The Semantics of Grammatical Cases: A Case Study of the Japanese Accusative. *HEART Hyokyo Institutional Repository* Mar-2000
<http://hdl.handle.net/10132/566>
- Wackernagel, Jacob 2009. *Lectures on Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Watters, David E 2004. *A Grammar of Kham*. Cambridge: CUP.